

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1055 Hakas Türkçesi I Ders Notu: 6. Ders “Hakas Türkçesinde Ünlülerle İlgili Ses Olayları”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Hakas Türkçesinde Ünlülerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Hakas Türkçesinde yalın hâldeki kelimelerde ve kelimelere eklerin getirilmesinde, kelime ve eklerdeki ünlülerin düz-yuvarlak, dar-geniş oluşlarına göre de bir uyum söz konusudur. Küçük ünlü uyumu olarak da adlandırılan bu uyum Hakas Türkçesinde kendine has bazı kurallar içinde gerçekleşir:

1. Hakas Türkçesindeki küçük ünlü uyumuna göre, ancak kelimenin ilk hecesinde dar-yuvarlak ünlü var ise, daha sonraki hecede dar-yuvarlak ünlü bulunabilir. Bunun dışındaki durumlarda ilk hece dışında dar-yuvarlak ünlüye rastlanmaz: пулут [pulut] “bulut”, хулун [xulun] “tay”, тӱлгӱ [tülgü] “tilki”.
2. İlk hece dışında Eski Türkçe –aɣu-, -egü- gibi ses gruplarının büzüşmesi neticesinde oluşan /o:/ ve /ö:/ ünlüleri dışında geniş-yuvarlak ünlüye rastlanmaz. Örnekleri pek fazla olmayan bu durumdaki kelimelerde de uzun-geniş-yuvarlak ünlü Hakas imlâ kuralları gereğince tek ünlü işareti ile yazılır, fakat okunurken uzun telâffuz edilir: пызо [pızo:] “buzağı”, хыро [xıro:] “kırağı”, тырбос [tırbo:s] “tırmık”, кизö [kızö:] “damat”, пилö [pılö:] “bileği taşı” vb.
3. İlk hece dışında hiçbir zaman /i/ ünsüzü bulunmaz.

Temel olarak Hakas Türkçesinde ilk hecede ve daha sonraki hecelerde bulunabilen ünlüler şöyledir:

İkinci hece										
İlk hece		/a/	/o/	/u/	/ı/	/e/	/ö/	/ü/	/i/	/ï/
	/a/	+	+	-	+	-	-	-	-	-
	/o/	+	-	-	+	-	-	-	-	-
	/u/	+	-	+	+	-	-	-	-	-
	/ı/	+	+	-	+	-	-	-	-	-
	/e/	-	-	-	-	+	-	-	-	+
	/ö/	-	-	-	-	+	-	-	-	+
	/ü/	-	-	-	-	+	-	+	-	+

/i/	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+
/ĩ/	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+

Konuşma Dilinde İlerleyici Benzeşme

Bazı özellikleri ortak olan ya da tamamıyla ayrı fonemlerin birbirine benzemeleri olan benzeşmenin örnekleri konuşma dilinde yuvarlak-dar ve düz-dar ünlüler arasında oluşmaktadır. Kelimenin ilk hecesinde dar-yuvarlak ünlü var ise, bu heceyi takip eden hecedeki dar-düz ünlü telâffuzda yuvarlaklaşır:

түкүрүк /tükürig/ - [tükürüg] “tükürük”

түзірерге /tüzirerge/ - [tüzürerge] “tüşürmek”

күстіг /küstig/ - [küstüg] “güçlü”

сурығ /surıg/ - [suruğ] “soru”

турғызарға /turğizarğa/ - [turğuzarğa] “koymak, dikmek”

тустығ /tustıg/ - [tustuğ] “tuzlu”

Gerileyici Benzeşme

Sözcük içinde bir sesi çıkarmak için yapılan hareketin daha önceki ses için yapılan hareketi etkilemesi ve bunun sonucunda sözcükte önce gelen sesin sonrakine benzemesi, başka bir deyişle, kendine benzeten fonemin benzeşen fonemden sonra gelmesi olan gerileyici benzeşmenin örneklerini de birleşik kelimeler oluşturur:

uluğ “büyük” + күн “gün” > үлүкүн [ülükün] “bayram”

пурунғы “önceki, eski”+ күн “gün” > пүрнүкүн [pürnükün] “önceki gün”

пу “bu” + күн “gün” > пүүн [pü:n] “bugün”

тил “dil”+ а:s “ağız” > тылаас [tıla:s] “haber”

Ünlü düşmesi

İkinci hecesinde dar ünlü bulunduran bazı kelimeler 3. teklik kişi iyelik eki ile kullanıldıklarında ikinci hecedeki dar ünlü düşer. Bu tür kelimeler Hakas Türkçesinde kalıplaşmış olarak daima iyelik ekli halleri ile birlikte kullanılırlar.

пурун [purun] “burun” + {+I} 3.Т.К.İ.Е. > пурны [purnı] “burnu”

ирин [irɨn] “dudak” + {+I} 3.Т.К.İ.Е. > ирнi [irni] “dudağı”

аас [a:s] “ağız” + {+I} 3.Т.К.İ.Е. > ахсы [axsı] “ağzı”

кögic [kögıs] “göğüs” + {+I} 3.Т.К.İ.Е. > көкci [köksi] “göğsü”